

Saksalaisten viivytystaistelut Sallan ja Petsamon suunnilla syksyllä 1944

1. Saksan armeija Pohjois-Suomessa syksyllä 1944

Operaatiot *Birke* ja *Nordlicht*

Johtajan ohje N:o 50. syyskuussa 1943 käynnisti Pohjois-Suomeen sijoitetun 20. vuoristoarmeijan vetäytymisen suunnittelun. Armeijan komentaja Dietl epäili armeijansa kykyä selviytyä vetäytymisestä Norjaan. Vaihtoehtona oli hyökätä etelään ja siirtää joukot ja materiaali Pohjanlahden satamien kautta Saksaan. Lopulta vetäytyminen Pohjois-Norjaan otettiin operaation tavoitteeksi ja sen toteuttamiseksi tehtiin perusteellisia valmisteluja pitkin vuotta.

Suunnitelmissa lähdettiin siitä vaihtoehdosta, että Suomi miehitetään tai Suomi irtautuu muulla tavoin sodasta. Eteläsivustalta kohdistuva vaara ja sen torjuminen jäivät aluksi vähäiselle huomiolle. Suomalaisten avoimiin sotatoimiin saksalaisia vastaan ei haluttu uskoa ja myöhemmin Tornion maihinnousu 1.10 tulikin saksalaisille melkoisena yllätyksenä.

Joukkojen vetäytyminen oli operaatiosuunnitelmassa porrastettu etelästä pohjoiseen siten, että armeijakuntien vetäytyminen voitaisiin suorittaa järjestelmällisesti ja suojata myös sellaisessa tilanteessa, että neuvostojoukot seuraisivat vuoden 1940 valtakunnanrajan yli. Ensin lähdettäisiin Louhen ja Kiestingin suunnista, sen jälkeen Sallasta ja viimeisenä Petsamon alueelta. Tämän vaiheistuksen mukaisesti aloitti eteläisin XVIII. vuoristoarmeijakunta vetäytymisen 6.9 ja Sallan suunnalla sen oli määrä alkaa 11.9.

Poiskuljetettavaa materiaalia oli Pohjois-Suomessa valtavasti, yhteensä 180 000 tonnia, josta suurin osa Oulussa ja Rovaniemen alueella. Ivaloon ja Kaaresuvantoon oli kuljetettu kesän 1944 aikana tästä vasta vähäinen osa. Vetäytymisaikataulua kiirehdyttiin toteutusvaiheessa, jolloin edellytykset materiaalin siirtämiseen heikkenivät ratkaisevasti.

Pohjoisessa Kirkkonien ja Liinahamarin satamilla oli strategista merkitystä. Saksan laivaliikenne Norjan rannikolla oli kuitenkin altis neuvostoilmavoimien, torpedoveneiden ja sukellusvenneiden hyökkäyksille. Etelämpänä Norjan rannikolla toimivat länsiliittoutuneet. Rahtialuksina käytettiin pienehköjä, usein pakko-otettuja aluksia, jotka olivat hitaita jolloin saattueet olivat pitkään alttiita hyökkäyksille. Saksan pintalaivastolla ja ilmavoimilla ei ollut mahdollisuuksia estää hyökkäyksiä, mutta ne aiheuttivat neuvostoliittolaisille huomattavia tappioita.

Narvikista oli poikittainen rautatieyhteys Ruotsiin ja sitä kautta esimerkiksi Tornioon. Ruotsin rautatieverkkoa oli käytetty 163. divisioonan siirtoon kesällä 1941. Tuolloin kauttakulkuoikeuden myöntäminen oli johtanut Ruotsissa hallituskriisiin. Syksyn 1944 tilanteessa kauttakulkuoikeuden myöntäminen oli Ruotsille poliittisesti täysin poissuljettu vaihtoehto tilanteessa, jossa maa tasapainoili liittoutuneiden ja Saksan vaatimusten välillä. Etelä-pohjoissuuntainen rautatieyhteys Norjassa päättyi *Mo i Ranaan*. Suomen rataverkkoa voitiin käyttää alkuvaiheessa niin kauan kuin Suomen satamista oli mahdollista jatkaa materiaalin ja joukkojen kuljetuksia.

Saksan pahenevana ongelmana alkoi syksyllä 1944 olla polttoainetuotanto, joka oli otettu strategisten päiväpommitusten ensisijaiseksi kohteeksi keväällä 1944. Polttoainepula vaikutti huomattavasti myös 20. vuoristoarmeijaan, 5. ilma-armeijaan sekä merivoimien yksiköihin. Kulutusta oli rajoitettava huomattavasti, vaikka tarve oli aktiivisen taistelutoiminnan ja joukkojensiirtojen seurauksena kasvanut.

2. Neuvostoliitto

Suomen odotettiin taipuvan koviin rauhanehdotoihin keväällä 1944. Aluksi suunniteltiin vain hyökkäys saksalaisjoukkoja vastaan 1944 Pohjois-Suomessa. Koska Suomi ei taipunut rauhanehdotoihin, jäi Suomen irrottaminen sodasta jäi sotilaallisen ratkaisun varaan. Se siirsi Pohjois-Suomen hyökkäysoperaatiot myöhemmäksi.

Tavoitteena neuvostojoukoilla oli saavuttaa vuoden 1940 valtakunnanraja Pohjois-Suomessa kaikilla operaatiosuunnilla ja tuhota ainakin osa siellä olevista saksalaisjoukoista. Tällä estettäisiin niiden siirtäminen ja osallistuminen taisteluihin muualla. Kyse oli myös saksalaisten rankaisemisesta ja vielä 1944 tilanteessa Murmanskia kohtaan suunnatun uhkan lopullisesta poistamisesta. Hyökkäyksen toteuttaisi Karjalan Rintama, jolla oli käytettävissään neljä armeijaa ja runsaasti aselajijoukkoja.

Hyökkäysvalmistelujen pohjalla annettiin 26.8 *Stavkan* käsky. Karjalan rintamaa käskettiin luoda reservejä 14., 19. ja 26. armeijoiden toiminta-alueille. Hyökkäyksiä ei kuitenkaan saanut aloittaa ilman *Stavkan* antamaa lupaa. Karjalan rintaman komentaja Meretskov suunnitteli hyökkäävänsä pohjoisella rintamanosalla kaikkiaan 17 divisioonan voimin. 14. armeija hyökkäisi Petsamon läpi Norjaan. Pohjois-Suomi oli tarkoitus vallata Kantalahden ja Uhtuan suunnilta etenevillä 19. ja 26. armeijan joukoilla. *Stavka* kuitenkin jarrutteli Meretskovin intoa, sillä se piti komentajan suunnitelmaa yleistilanne huomioiden liian hyökkäyshenkisenä. Meretskov kuitenkin jatkoi suurhyökkäyksensä suunnittelua.

3. **Sallan taistelut syyskuussa 1944**

Asemasodan aikana sivustojen suojaus tärkeä tehtävä erityisesti talvella, kun liikkuminen teiden ulkopuolella helpottui. Niiden suojaamiseksi perustettiin laaja tukikohtaverkosto ja partioitiin laajalla alueella. Käytiin jatkuvaa kamppailua sivustojen kiertämisen ja niiden jatkamisen välillä. Lisärasitteen muodostivat lähiselustassa toimineet partisaaniosastot ja partiot, jotka miinoittivat teitä, katkoivat viestiyhteyksiä ja iskivät esimerkiksi huoltokuljetuksia vastaan.

Vaikka saksalaisten taidot kehittyivät ja varustetilanne muuttui ensimmäisen sotatalven jälkeen paremmaksi, oli partioinnissa suomalaisilla edelleen keskeinen merkitys. Suomalaiset myös kouluttivat saksalaisia metsäsodankäyntiin ja partiointiin ja se alkoi myös tuottaa tulosta. Lapin sodassa suomalaiset saivat sitten vastaansa aivan erilaisen joukon kuin mitä se oli ollut kesällä 1941.

Saksalaisten puolustusjärjestelmä perustui vahvoihin tukikohtiin ja reserviin, eikä ollut niin linjainen kuin suomalaisilla. Reservin merkitys korostui, sillä laajan erämaa-alueen pitävä valvonta oli vaikeaa. Hyökkääjä saattoi ilmaantua minne tahansa. Kun edes tärkeimpiä maastonkohtia ei voinut puolustaa, lyötäisiin vihollinen reservin vastahyökkäyksellä takaisin. Näin siis teoriassa, sillä usein tarvittavaa reserviä ei ollut tai se oli tehtävään nähden liian heikko.

Aloite itärintamalla oli siirtynyt neuvostojoukoille 1944 ja niillä oli myös resursseja hyökätä. Tämä alkoi vaikuttaa myös Pohjois-Suomessa. NL:n tavoitteet ja valmistelut Sallan suunnalla olivat nähtävissä kauan ennen hyökkäyksen alkamista erityisesti pohjoissivustalla.

Suomalaiset kaukopartiot olivat tiedustelleet maalishuhtikuussa armeijakunnan pohjoissivustalla neuvostojoukkojen tienrakennusta, jota suojattiin tehokkaasti jalkaväkivarmistuksella. Havaintojen perusteella todettiin, että tieuraa pohjustettiin sulanmaan aikana käytettäväksi.

Myös saksalaisten lentotiedustelu seurasi neuvostojoukkojen liikkeitä ja tienrakennuksen etenevästä, mikä enteili hyökkäystä. Tienrakennus alkoi huolestuttaa saksalaisia yhä enemmän ja kenraalileversti Dietl esittikin Mannerheimille keväällä 1944 suomalaisten ja saksalaisten yhteisvoimin tehtävää hyökkäystä tien muodostaman uhkan torjumiseksi.

Ajatus hyökkäyksestä torjuttiin, mutta jonkinlaisena myönnytyksenä 3. prikaati eli ”*Sininen Prikaati*” siirrettiin Sallaan saksalaisten reserviksi. Neuvostojoukkojen suurhyökkäyksen alettua Karjalan kannaksella, siirrettiin prikaati junakuljetuksella nopeasti etelään. Prikaatin komentaja eversti Hannuksela kaatui ilmahyökkäyksessä kuljetuksen aikana.

Hyökkäys Sallassa

Saksalaisten XXXVI vuoristoarmeijakunnan kaksi divisioonaa oli ryhmitetty siten, että 169. divisioonaa oli vasemmalla ja 163. divisioonaa oikealla. Divisioonien vahvuus oli arviolta 15–17 000 miestä. Ajanmukaista aseistusta, kuten panssarivaunujen lähitorjunta-aseita niillä oli kuitenkin melko vähän. Keskeisenä syynä tähän oli maasto, jonka ei uskottu mahdollistavan panssarivaunujen tehokasta käyttöä.

Divisioonien panssarintorjunta olikin pääosin panssarintorjuntatykkien varassa. Tykkikalusto oli kirjavaa ja siihen kuului vielä vanhentuneita 37 mm ja 50 mm aseita. Niiden teho jäi uudemmillaakin ampumatarvikkeilla suhteellisen heikoksi. Divisioonien panssarintorjuntapataljoonilla (234. ja 230.) oli myös ajanmukaisia 75 mm tykkejä, joiden läpäisyteho oli riittävä, mutta aseiden suuri paino hankaloitti asemanvaihtoa erityisesti vaikeakulkuisessa metsämaastossa. Suomalaiset menettivät näitä samoja aseita runsaasti kesän 1944 taisteluissa osittain juuri tästä syystä.

Armeijakunnalla oli 211. panssaripataljoona, kaksi erillistä tykistöpatteristoa, raketinheitinrykmentti ja useita ilmatorjuntapattereita. Panssarivaunupataljoonan pääkalustona olivat ranskalaiset sotasaalisvaunut Somua ja Hotchkiss, jotka olivat jo täysin vanhentuneita etulinjan taisteluihin.

Neuvostoliiton 19. armeijaan kuului 122., 104., 21., 67. ja 341. divisioonaa, yhteensä 34 000 sotilasta. 122. ja 104. divisioonan pääosa olivat toimineet Kantalahden suunnalla vuodesta 1941 saakka, joten niillä oli kokemusta taistelualueesta ja vastapuolesta. Hyökkäykseen ryhmitettyyn 341. divisioonaan oli liitetty alueella toiminut 77. Merijalkaväkikiprikaati, joten tällekin yhtymälle tuleva taistelumaasto ja vastassa olleet saksalaisjoukot eivät olleet täysin vieraita. Divisioonista 21. ja 67. olivat osallistuneet kesällä Syvärin-Petroskoin operaatioon ja siirretty 19. armeijaan elokuussa.

19. armeijan käytettävissä oli lisäksi kolme erillistä tykistörykmenttiä, neljä kranaatinheitinrykmenttiä, joista yksi oli kaartinrykmentti, ilmatorjuntarykmentti ja kaksi erillistä ilmatorjuntapataljoonaa, erillinen pioneeriprikaati, 88. panssarirykmentti sekä 38. kaartin panssariprikaati. 19. armeijalla oli käytettävissään yhteensä 772 tykkiä ja kranaatinheitintä ja 97 panssarivaunua. Armeijan kokonaisvahvuus hyökkäyksen alkaessa oli 43 000 sotilasta.

Neuvostojoukkojen hyökkäys Vermanjoella alkoi 9.9. 20 minuutin tulivalmistelulla. Painopistesuunnassa oli suunniteltu noin 100 putkea rintamakilometrille. Saksalaisten kannalta oli huolestuttavaa, että hyökkäys ajoittui juuri siihen kohtaan, kun joukot alkoivat valmistautua vetäytymiseen kohti länttä Birke – suunnitelman mukaisesti.

Hyökkäys XXXVI armeijakunnan pohjoissivustalla

Sivustoilla hyökkäys oli käynnistynyt jo selvästi tätä aikaisemmin, kun uudelle kevättalvella 1944 rakennetulle etenemisuralle oli lähtenyt 6.9. jalkaväkeä ja panssarivaunuja. Ilmatiedustelu oli havainnut panssarivaunut ensin Koutamotunturissa ja myöhemmin 9.9. Tuntsajoen ylityksessä. Suunta oli selvä, mutta joukkojen tarkempi tavoite jäi vielä arvailujen varaan.

104. jalkaväkidivisioonan etummaisista joukkoista oli edennyt Korjaan jo 8.9. Saksalaisten pohjoissivustan ohitse hyökkäsi myös 341. divisioonaa. Panssarivaunut kuuluivat 38. kaartin panssariprikaatiin, johon kuului vaunujen lisäksi myös konepistoolipataljoona.

Kärjessä edenneet kaksi panssarijoukkuetta saavuttivat Korjan tien Nurmitunturin koillispuolella edettyään Vermanjoen rintamalta viidessä päivässä noin 55 kilometriä. Maastoa oli pidetty panssarivarmana, joten saksalaisille vaunujen ilmaantuminen näin kauaksi sivustaan oli yllätys. Siitä aiheutui saksalaisille myös huomattavat tappiot, kun pohjoisen suunnasta ajava saksalainen 8 panssarivaunun kolonna ajoi illalla 10.9 neuvostotankkien väijytykseen.

Kaksi saksalaispanssaria tuhottiin ja kuusi vaunua jäi ilmeisesti ehjänä neuvostojoukkojen sota-saaliiksi. Korjan alueella menetettiin vielä kolme vaunua lisää neuvostojalkaväen hyökkäyksessä. Luultavasti osa ehjiksi jääneistä saksalaisvaunuista otettiin käyttöön aikaisempia omistajiaan vastaan.

Panssaritaistelussa koetun tappion moraaliset vaikutukset olivat todennäköisesti sotilaallisia suuremmat. Sotasaalisvaunut olivat jo panssaroinniltaan ja aseistukseltaan vanhentuneita ja niiden käyttöarvo rajoittui jalkaväen tukemiseen ja erilaisiin varmistustehtäviin. Vaikka saksalaisvaunut eivät olisi joutuneet yllätetyiksi, ei niillä silti olisi ollut mahdollisuuksia selviytyä taistelussa T-34 –vaunuja vastaan, sillä niiden tykkien läpäisykyky ei ollut riittävä vastaten saksalaista 37 mm panssarintorjuntakanuunaa. Tätä asetta saksalaiset olivat nimittäneet jo 1941 pilkallisesti koputtajaksi, mikä kertoo tietysti paljon aseiden nauttimasta vähäisestä luottamuksesta.

Saksalaisille tappio Korjan suunnassa merkitsi, että armeijakunnan sivusta ja tärkeä vetäytymisreitti Sallasta olisi uhattuna, ellei hyökkäystä kyettäisi nopeasti torjumaan. Etäisyydet ja maasto olivat jälleen merkittävässä osassa, sillä panssarivaunut olivat sidottuja tiehen, eivätkä kyenneet etenemään soisessa maastossa. Sallan kirkonkylään oli tietä pitkin noin 25 kilometriä ja saksalaiset pystyivät hidastamaan ja kuluttamaan neuvostojoukkoja riittävästi hankkiakseen aikaa puolustuksensa järjestämiseen. Nurmitunturin saksalaistukikohta onnistui jo alkuvaiheessa hidastamaan neuvostojoukkojen etenemistä ja useita panssarivaunuja tuhottiin lähitorjunta-aseilla ja rakettinheitimillä.

Korjan alue oli tärkeä, eivätkä saksalaiset olleet jättäneet sitä puolustamatta. Hyökkäyksen voima oli kuitenkin yllätys ja huolta herätti joukkojen riittävyys. Saksalaiset olivat perustaneet tälle toimintasuunnalle taisteluryhmä *Korjan*. Sen kokoonpano edusti tyypillistä saksalaista taisteluosastoa, jolla oli tulivoimaa ja joukkoja vaikeidenkin taistelutehtävien itsenäiseen suorittamiseen.

Neuvostojoukot yrittivät 10.–11.9. sinnikkäästi panssareilla ja jalkaväellä murtaa saksalaisten puolustusta. Saksalaiset työnnettiin taaksepäin 14 tunnin taistelun jälkeen. Tappiot olivat raskaita, sillä taisteluun osallistuneista kymmenestä neuvostovaunusta menetettiin viisi. Lisäksi kuusi T-34:ää ajoi saksalaisten väijytykseen. Niistä viisi vaunua tuhoutui ja yksi vetäytyi taistelusta yhdessä jalkaväen kanssa.

38. Panssariprikaati sai käskyn jatkaa etenemistä Sallaan ja hajauttaa joukot metsään yhdessä 104. Divisioonan joukkojen kanssa, mahdollisesti juuri tietä pitkin edenneille panssarivaunuille aiheutuneiden raskaiden tappioiden seurauksena. Maasto oli Korjan tien suunnassa puolustukselle edullista, sillä vaikeakulkuinen maasto rajoitti etenemistä ja mahdollisti painopisteiden muodostamisen ratkaiseviin kohtiin. Nurmitunturi, Tenniöjoki ja Keinuvaara ja sen eteläpuolella Keinuharju olivat puolustukselle edullisia peräkkäisiä puolustustasoja. Päästäkseen tien suunnassa Sallan ja Alakurtin väliselle maantielle, olisi hyökkääjien vielä ylitettävä Kuolajoki.

Neuvostojoukot eivät kyenneet murtamaan saksalaisten puolustusta Keinuvaaran tasalla ja hyökkäys laantui 12.9 kuluessa. Puolustuksen pitämiseen vaikutti ratkaisevalla tavalla, että panssarintorjunta saatiin järjestettyä ja eteneminen tien suunnassa vaikeutui sen jälkeen huomattavasti. Saksalaisilla oli käytettävissään myös tykistö- ja ilmatukea, joiden merkitys taisteluiden lopputulokseen oli suuri.

Tarkkaa tietoa neuvostojoukkojen vahvuudesta ja tulitukiaseista ei ole ollut saatavissa, mutta on luultavaa, ettei erämaan kautta ainakaan hyökkäyksen alussa tuotu kuin kevyempiä tykistöaseita. Tarvittavan huollon järjestäminen yhtä reittiä myöten oli haasteellista. Pitkiksi venyneiden huoltoyhteyksien vuoksi joukkojen ja materiaalin täydennys ja haavoittuneiden evakuointi oli vaikeaa erityisesti operaation jatkuessa pidempään. Aika kului tältä kannalta katsottuna puolustajan eduksi.

Tien katkaisu

Hyökkäys Korjan suuntaan oli osa laajempaa operaatiota XXXVI vuoristoarmeijakunnan vetäytymisteiden katkaisemiseksi. Pohjoissivustan kiertänyt ja pitkälle saksalaisten rintamalinjan taakse ulottunut hyökkäys jakautui kahteen osaan. Suppeampi saarroitusyritys tehtiin kääntämällä joukot ennen Korjan tietä kohti etelää. Etenemisessä hyödynnettiin vuonna 1941 rakennettuja huoltouria.

Noin neljä kilometriä Kairalan kapeikosta itään neuvostojoukkojen kärkeä katkaisi tien ja avasi yllättäen tulen kohti vetäytyvän saksalaiskomppanian kuorma-autoja. Saksalaiset ryhtyivät vastahyökkäykseen, mutta eivät saaneet neuvostojoukkoja perääntymään asemistaan, jotka tukeutuivat vuoden 1941 aikaisiin pesäkkeisiin. Toisaalta neuvostojoukkojen jatkohyökkäykset eivät saavuttaneet menestystä. Tieto venäläisten panssarivaunujen etenemisestä Korjan tiellä pakotti saksalaiset toimimaan nopeasti kahdessa eri suunnassa.

Saksalaiset suuntasivat uuteen hyökkäykseen noin kahden pataljoonan voimat ja muutamia panssarivaunuja. Kun maantie olisi jälleen auki, tuli vetäytymistä jatkaa välittömästi kuorma-autoilla länteen kohti Kairalan kapeikkoa. Venäläisten tykkituli tietä pitkin eteneviä hyökkäysjoukkoja vastaan jäi saksalaisten onneksi lyhyeksi. Yllätysetu menetettiin, mutta lopulta hyökkäys koillisesta sai neuvostojoukot vetäytymään pohjoiseen kärsittyään huomattavat tappiot.

Tienkatkaisujoukon vahvuus oli ollut vankitiedon mukaan yksi rykmentti ja lisäksi toinen rykmentti oli tulossa vahvistukseksi. Saksalaiset järjestivät pohjoisen suuntaan varmistuksen vetäytymisen suojaamiseksi, mutta uutta hyökkäystä ei enää tullut. Yleistilanne alkoi vähitellen kääntyä saksalaisten eduksi, kun taisteluilla Korjan suunnalla ja Kairalan järvikapeikon itäpuolella vakautettiin tilanne ja mahdollistettiin joukkojen vetäytyminen kohti Sallaa ja Märkäjärveä.

Hyökkäys eteläsivustalla

163. divisioona vastasi eteläkaistan puolustuksesta. Myös täällä puolustus tukeutui tukikohtiin, eikä yhtenäistä rintamalinjaa ollut. Kuvaus perustuu yhden rykmentin vaiheisiin, joten kattavaa kokonaiskuvaa taisteluiden kulusta ei voida sen perusteella muodostaa. Tällaisenaankin tapahtumien kulusta ja taisteluiden luonteesta saadaan kohtuullisen hyvä ja riittävä käsitys, varsinkin kun lähteitä ei juurikaan ole.

307. rykmentin ensimmäinen pataljoona (I./307) oli hyökännyt elokuussa neuvostojoukkojen miehittämää kukkulaa 283 vastaan. Hyökkäys epäonnistui, mutta saksalaiset jäivät aseisiin kukkulan länsipuolelle. Kukkulan valtaus olisi lisännyt saksalaisten mahdollisuutta valvoa Tolvantojärven ja Orijärven välistä aluetta.

19. armeija ryhmitti tälle alueelle ainakin yhden 122. divisioonan jalkaväkirykmentin ja 88. panssariykmentin. Hyökkäys alkoi 9.9 tykistötulella. Lyhyen tulivalmistelun jälkeen kolme panssarivaunua ilmestyi näkyviin ja ne alkoivat ampua saksalaisten asemia. Puolustajat joutuvat osittain pakokauhun valtaan ja jättivät asemansa.

Saksalaispataljoona kärsi vain vähäisiä miestappioita, mutta menetti radiokalustonsa. Rykmentin komentaja sai tiedon tapahtumista vasta myöhemmin iltapäivällä pataljoonan miesten saavutettua hieman lännempänä ”*Eltchen*”-tukikohdan, joka sijaitsi samannimisen järven lähetyvillä. Rykmentistä lähti pyyntö 163. divisioonaan saada paikalle panssarintorjunta-aseita.

Syyskuun 11. päivänä venäläiset aloittivat tunnustelevat hyökkäykset ”*Eltchen*”-tukikohtaa vastaan. Saksalaiset saivat tuhottua panssarintorjuntatykillä ainakin kaksi panssarivaunua. Tukikohta joutui saarroksiin, mutta joukot pääsivät murtautumaan ulos.

Etenevät venäläisjoukot pyrkivät katkaisemaan tukikohdan yhteydet taakse ja tunkeutuivat tielle saksalaisen tykkipatterin kohdalla. Patteri torjui hyökkäyksen ampumalla jalkaväkeä suorasauntauksella lähietäisyydeltä. Kaksi tykkiä jouduttiin kuitenkin jättämään viholliselle.

Pääosa 307. rykmentistä saavutti Tuntsajoen ylittävän sillan jatkaen kohti Vuorijärveä. Ainoa joen itäpuolella saksalaisten hallussa oleva tukikohta oli Voititunturissa huoltotien varrella. Jälkivarmistuksessa oli heikentynyt I/307, joka oli ottanut vastaan ensin neuvostojoukkojen hyökkäyksen kukkulalla 283 ja joutunut sen jälkeen taistelemaan perääntymisreittinsä auki ”*Eltschen*”-tukikohdasta Voititunturin asemiin. Varmistus nojasi enää jalkaväkiaseisiin, sillä kaikki tykistö- ja panssarintorjunta-aseet on jo siirretty Tuntsajoen länsirannalle. Päivän aikana 163. divisioonan kaksi muuta rykmenttiä olivat vetäytyneet päätien suunnassa kohti Alakurttia.

Syyskuun 12. päivän vastaisena yönä venäläisten karkijoukot yrittivät vallata Voititunturin asemat panssarivaunujen tukemana. Panssarit onnistuvat yön aikana murtautumaan tukikohdan uloimman puolustusrenkaan sisäpuolelle. Kolme panssaria ajoi miinoin, mutta ne kykenivät vaurioituneinkin jatkamaan tulitusta. Tuntsajoen ylittänyt pioneerijoukkue lähetettiin tukikohtaa puolustavan pataljoonan avuksi. Hyökkäys saatiikin torjuttua ja pioneerit jäivät puolestaan jälkijoukoksi. Tavoitteena oli hidastaa perässä tulevia neuvostojoukkoja, jotta rykmentin pääosat ennättäisivät vetäytyä Vuorijärven länsipuolelle. Taistelusketus katkesi ja ainoastaan yksi komppania jätettiin *Esche* – tukikohtaan jälkijoukoksi. Neuvostojoukot saapuivat tukikohdan edustalle 16.9 ja aloittivat toistuvat hyökkäykset, jotka kuitenkin torjuttiin. Tukikohta saarrettiin osittain, mutta puolustajat pääsivät vetäytymään ja saavuttivat omat joukot 17.9. Pääosa rykmentin joukoista vetäytyi divisioonan muiden joukkojen tavoin syyskuun lopulla Sallan kirkonkylän kautta vuoden 1940 valtakunnanrajan länsipuolelle. Pieni osasto perääntyi Aapajärven eteläpuolelta Onkamon suuntaan ja hävitti ja murrosti samalla hidastaakseen perässä seuraavia neuvostojoukkoja.

Yhteenveto Sallan syyskuun taisteluista

XXXVI vuoristoarmeijakunnalla oli tehtävänä suojata etelän suunnasta vetäytyvien saksalaisdivisioonien sivustaa Kuolajärven-Aapajärven tasalla, kunnes se saisi luvan jatkaa vetäytymistä kohti länttä. Vuoristoarmeijakunnan viimeiset osat jättivät Märkäjärven 6.-8.10. Saksalaiset kokivat vetäytymisen onnistuneen, sillä armeijakunnan joukot saatiin vedettyä vaikeassa tilanteessa aika-aulun mukaisesti ja joukot olivat pääosin säilyttäneet taistelukykynsä.

Stavkan ohjeeksi Itä-Lapissa muotoutui lopulta, että Meretskovin on Kuolajärven valtauksen jälkeen pysähdyttävä Naruskajoki – Kellosekä - Onkamojärvi -linjalle ja unohdettava eteneminen pidemmälle valtakunnanrajan yli.

Aselepo oli solmittu Suomen kanssa ja oli tullut voimaan suomalaisten puolelta 4.9.1944. Hyökkäyksen jatkaminen ei ollut tarkoituksenmukaista, sillä neuvostojoukot olisivat edenneet pohjoiseen vetäytyvien saksalaisten ja etelästä saapuvien suomalaisten väliin. Tavoitehan oli saada suomalaiset ja saksalaiset sotimaan keskenään. Rovaniemen valtaaminen jäi siis Meretskovilta tekemättä. Operaation jatkaminen olisi sitonut joukot pitkäksi aikaa ja sotkenut Petsamon-Kirkkonien hyökkäysvalmisteluja. Suomalaisten mahdollisuudet estää neuvostojoukkojen eteneminen olisivat olleet käytännössä erittäin vähäiset tuolloisessa poliittisessä ja sotilaallisessa tilanteessa.

Korjan panssaritaisteluun osallistunut kaartinluutnantti Kukharenko nimitettiin NL sankariksi maaliskuussa 1945. Toimi vuonna 1945 38. kaartin panssariprikaatiin liitettyssä raskaassa panssari-rykmentissä. Ainakin yksi Sallassa syyskuussa 1944 sotasaaliiksi saatu *Somua* päätyi Kubinkan panssarimuseoon, jossa se on vielä nykyäänkin nähtävillä.

Huomioita taistelusta

Erämaasivustat eivät estäneet neuvostojoukkojen hyökkäystä. Operaatio oli onnistunut esimerkki maastovaikeuksien voittamisesta ja pioneerijoukkojen huomattavasta merkityksestä. Toisaalta hyökkäyksessä oli mahdollista tukeutua lukuisiin huoltouriin. Täysin tietöntä maastoa oli selvästi vähemmän kuin vuonna 1941. Tämä helpotti taistelua molemmin puolin, mutta oli aloitteen hallitsemalle hyökkääjälle suurempi etu.

Saksalaiset luopuivat asemistaan pääosin suunnitelmien mukaisesti. Paikoin koviakin taisteluita käytiin, mutta riittävä toimintavapaus säilyi ja joukot välttivät saarroituksen. Päätielle edenneet

joukot lyötiin melko nopeasti ja ennen kuin ne vahvistuivat liikaa. Samalla estettiin hyökkäyksen jatkuminen kohti etelää ja Mikkolan kapeikon ja sen kautta kulkevan Vuorijärven tien katkaiseminen.

Vuorijärven tien katkaiseminen eteläsivustalla tapahtui neuvostojoukkojen kannalta liian myöhään. Vetäytyvät saksalaisjoukot pystyivät tässä suunnassa viivyttämään riittävän kauan ja joukkojen vetäminen taaksepäin onnistui ilman vakavia häiriöitä. Saksalaisten vetäytyttyä Vuorijärven länsipuolelle, ei mahdollisuuksia vetäytymisen estämiseen enää käytännössä ollut.

Pioneerien ja rakennusjoukkojen merkitys oli ratkaisevaa neuvostojoukkojen etenemisessä. Hyökkäysuria oli valmisteltu Sallan suunnalla jo pitkään. Kesällä pohjien tekeminen soille konevoimalla olisi ollut käytännössä mahdotonta. Jos pohjoisesta sivustan kiertäneet tankit lähtivät 6.9 ja etuosasto oli Korjan tiellä 10.9, kesti sen matka 5 päivää. Ei siis ollut helppo suoritus neuvostojoukoillekaan. Tulivoiman lisääminen oli ollut neuvostojoukoissa kehityssuuntana. Lieneekö panssarivaunujen tämän tyyppinen käyttö Sallassa osoitus ajatuksen toteuttamisesta, jolloin panssarivaunuja pyrittiin käyttämään, vaikka mahdollisuudet siihen olivat hyvin rajalliset.

4. Petsamon-Kirkkoniemen operaatio

XIX. vuoristoarmeijakunta suojasi operaatio Birken kannalta tärkeitä Liinahamarin ja Kirkkoniemen satamia, Kolosjoen kaivosaluetta ja Jäniskosken voimalaitosta. Saksan viidennelle lentoarmeijalle Pohjois-Norjan ja Petsamon alueen lentokentät olivat tärkeitä tukikohtia, joista oli hyökätty Murmanskia ja Jäämeren saattueita vastaan ja suojattu Norjan rannikkoa ja laivasattueita. Osana *Birken* valmisteluja Pohjois-Suomeen rakennettiin vielä 1944 jopa uusia lentokenttiä.

Lokakuussa 1944 Saksan XIX vuoristoarmeijakuntaan (Gen. Ferdinand Jodl) kuuluivat seuraavat taistelujoukot:

- 2. Vuoristodivisioona
- 6. Vuoristodivisioona
- 210. Rannikkopuolustusdivisioona
- Divisioonaryhmä Van der Hoop
- Polkupyörätiedusteluprikaati Norja

Myöhemmin taistelun aikana saksalaiset saivat vahvistuksena 163. divisioonan joukkoja, jotka saapuivat Rovaniemen suunnalta

Saksalaisten puolustus oli porrastettu syvyyteen ja siihen kuului kolme linnoitettua puolustusasemaa, joista vain ensimmäinen oli miehitetty. Taemmat asemat, joista ensimmäinen oli noin 8–10 km päässä Titovkajoen länsirannalla ja toinen 20–25 km etulinjasta Petsamojoen länsipuolella mahdollistivat puolustuksen jatkamisen, jos ensimmäinen linja murtuisi.

Asemat muodostuivat erillisistä, tavallisesti joukkueen tai komppanian miehittämistä tukikohdista, jotka kykenivät tukemaan toisiaan. Ne oli suojattu piikkilankaesteillä ja sijoitettu kukkuloille hallitseviin maastonkohtiin, joista oli hyvä näkyvyys ja ampuma-ala. Tukikohtien välissä oli miinakenttiä ja niiden väliin jäävää maastoa varmistettiin partioimalla. Kuten koko tällä alueella yleisesti, ei kivikkoinen maaperä mahdollistanut kaivautumista, joten pesäkkeet ja muut rakenteet oli tavallisesti rakennettava maanpäällisinä kivistä ja betonista. Rakennuspuuta ei ollut saatavissa puuttomalla tundralla ja tarvittava polttopuukin oli tuotava selusta-alueelta.

Kolmannen puolustusaseman takana oli vielä pienempiä puolustusasemia esimerkiksi Kolosjoen nikkeli-kaivoksen alueella, Luostarissa, Liinahamarin ja Kirkkoniemen satamien sekä Kirkkoniemen lentokentän suojana.

Vuoristoarmeijakunnan vahvuus oli paperilla tuki- ja huolto-osat mukaan lukien lähes 56 000 miestä. Divisioonat olivat lähellä määrävahvuutta, mikä oli epätavallista sodan tässä vaiheessa. Armeijalla oli kuitenkin puutetta huoltoyksiköistä ja tulituesta. Huoltotilanne taisteluiden alkaessa oli yleisesti hyvä. Joukot olivat olleet pitkään asemasodassa ja ne olivat kokemattomia suuriin liikkuviin operaatioihin.

Armeijakunta valmistautui vetäytymään *Birke-* ja *Nordlicht* -suunnitelmien mukaisesti alkuvaiheessa Petsamon alueelle ja sieltä Kirkkoniemeen ja Lyngenvuonolle. Päätehtävänä oli varmistaa tarvittava joukkojen ja materiaalin evakuointi Liinahamarin ja Kirkkoniemeen satamista.

Merkit Neuvostoliiton lähestyvistä hyökkäyksestä olivat nähtävissä ja saksalaiset olettivat painopisteen olevan 2. vuoristodivisioonan kaistalla *Lanwegin* suunnassa. Saksalaiset olivat yleisesti ottaen hyvin valmistautuneet tulossa olevaan hyökkäykseen.

Neuvostoliiton 14. armeija (kenraaliluutnantti Shcherbakov). Armeijan vahvuus oli 133 500 sotilasta.

Armeijaan kuului kolme tavallista ja kaksi kevyttä armeijakuntaa, jotka olivat keskenään hyvin erilaisia laadultaan ja taistelukokemukseltaan.

- 99 armeijakunta
 - o 65. jalkaväkidivisioona
 - o 114. jalkaväkidivisioona
 - o 368. jalkaväkidivisioona

- 131. armeijakunta
 - o 10. kaartindivisioona
 - o 14. jalkaväkidivisioona

- 31. armeijakunta (noin 60 % määrävahvuudesta)
 - o 83. jalkaväkidivisioona
 - o 367. jalkaväkidivisioona

- 126. kevyt armeijakunta
 - o 31. kevyt jalkaväkiprikaati
 - o 72. merijalkaväkiprikaati

- 127. kevyt armeijakunta
 - o 69. merijalkaväkiprikaati
 - o 70. merijalkaväkiprikaati

- Jalkaväkiryhmä Pigarevich
 - o 3. merijalkaväkiprikaati
 - o 2. Linnoitusalueen joukkoja
 - o 45. jalkaväkidivisioona

Panssarijoukot

- 7. kaartin panssariprikaati
- 89. panssariyrykmentti
- 339. kaartin raskas rynnäkkötykkirykmentti
- 378. kaartin raskas rynnäkkötykkirykmentti
- 73. kaartin raskas panssariyrykmentti.

Yhteensä hyökkäykseen oli käytettävissä noin 35 pioneeripataljoonaa

Yhteensä 2 100 tykkiä ja kranaatinheitintä ja 120 raketinheitintä

7. ilma-armeija ja Pohjoisen laivaston ilmavoimat, yhteensä 700 konetta.

Hyökkäyksen ensimmäinen vaihe (7.10–15.10.1944)

- Ensimmäinen vaihe kesti 9 päivää. Sen aikana 14. armeijan joukot olivat edenneet 60 km vaikeassa maastossa. Joukot olivat mm. ylittäneet kolme jokea. Parkkina ja Liinahamarin satama vallattiin ja saksalaiset pakotettiin vetäytymään Pohjois-Norjaan.
- Seurasi taistelutauko, jonka aikana joukkoja huollettiin ja järjestettiin uudelleen. Luostarin lentokentän valtaus mahdollisti 14. armeijan huollon lentokoneilla. Suuret tappiot olivat laskeneet moraalialla ja tauko oli senkin vuoksi tarpeen. Saksalaiset ryhtyivät valmistelemaan puolustusasemia Norjan rajan tuntumassa.

Toinen vaihe (18.–22.10.1944): Neuvostojoukot ylittävät Norjan rajan ja etenevät Jäämerentietä kohti Ivaloa.

- 14. armeija oli edennyt 35 km viidessä päivässä. Kolosjoki ja kaivosalue vallattiin, mutta saksalaiset ehtivät tuhota ne pahoin.
- 131. armeijakunta eteni kokonaan Norjan alueelle ja sen etummaisimmat osat olivat vain 20 km päässä Kirkkoniemestä.
- 99. armeijakunnan joukot olivat saavuttaneet Norjan rajan ja osittain ylittäneet Paatsjoen.
- Saksalaiset vetäytyivät viivyttyäen kohti Kirkkoniemeä ja Ivaloa. Taistelujen jakautuminen kahteen suuntaan vaikeutti XIX. armeijakunnan joukkojen keskinäistä yhteistoimintaa. Toisaalta molemmissa suunnissa oli puolustettava, etteivät neuvostojoukot pääsisi kiertämään vetäytyvien joukkojen taakse.

Kolmas vaihe (23.10–1.11.1944): Kirkkoniemi neuvostojoukoille. Hyökkäys päättyy.

- 14. armeijan tavoitteena oli tuhota tai ainakin pakottaa 6. vuoristodivisioonan vetäytymään ja vallata Kirkkoniemi ja sen satama.
- Kirkkoniemi oli määrä vallata kahden armeijakunnan yhteisoperaatiolla. 131. armeijakunta hyökkäisi lännestä, ylittäisi vuonon ja etenisi kaupunkiin. 99. armeijakunta hyökkäisi etelästä.
- 126. kevyen armeijakunnan tehtävänä oli katkaista saksalaisten huolto- ja vetäytymistie Munkelissä kaupungin länsipuolella.
- Hyökkäys alkoi 23.10, mutta pääsi vain hitaasti eteenpäin kovan vastarinnan vuoksi. Saksalaisten tukena olivat Kirkkoniemen alueen rannikopatterit ja laivatykit. Koska Kirkkoniemi oli tärkeä materiaalin evakuointisatama, oli esimerkiksi ampumatarvikkeita runsaasti.
- Kevyen armeijakunnan joukot olivat ilman huoltoa ja niin heikossa kunnossa, etteivät ne kyenneet lähtemään liikkeelle. 24.10 tehtävä annettiin 10. kaartin divisioonan rykmentille. Se oli 30 km päässä kohteesta, mutta saavutti sen siitä huolimatta jo 26.10 ja katkaisi tien.
- Neuvostojoukot valtasivat Kirkkoniemen 25.10.

KIRJALLISUUTTA

Airio, Pentti. Aseveljeys. Saksalaiset ja suomalaiset Itä-Lapissa 1941–1944. Jyväskylä 2014: Docendo.

Earl F. Ziemke: Saksalaisten sotatoimet Pohjolassa 1939–1945. Porvoo 1963: WSOY.

Gebhardt, James F. The Petsamo-Kirkenes Operation: The Soviet Breakthrough and Pursuit in The Arctic, October 1944. Leavenworth Papers Number 17. Washington 1989: Combat Studies Institute.

Hölter, Hermann: Armee in der Arktis. Die Operationen der deutschen Lappland Armee. Bad Nauhem 1953: Verlag Hans-Henning Podzun.

Kaltenegger, Roland. Krieg in der arktis. Die Operationen der Lappland-Armee 1942-1945. Graz 2003: Leopold Stocker Verlag.

Kraus, Herbert. Unter Mitternachtsonne und Polarnacht. Mit dem III Bataillon G.R. 324 bei der Lappland Armee. 1994: Bruckberg.

Manninen, Ohto. Miten Suomi valloitetaan. Puna-armeijan operaatiosuunnitelmat 1939–1944. Juva 2008: WS Bookwell Oy.

Saressalo, Lassi. Päämajan kaukopartiot jatkosodassa. Juva 1987: WSOY.

Thorban, F. W. Petsamon ja Kirkkoniemen torjuntataistelut 1944. Saksankielisestä painoksesta suomentanut Valter Backström. Oulu 1992: Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva.

Tuikka, Timo. Kekkonen takapiru: Kaarlo Hillilän uskomaton elämä. Keuruu 2011: Otava.

Valtonen, Hannu. Hylkyretkiä Pohjolaan. Jyväskylä 2009: Gummerus.

Valtonen, Hannu. Luftwaffen pohjoinen sivusta. Saksan ilmavoimat Suomessa ja Pohjois-Norjassa 1941–1944. Keski-Suomen Ilmailumuseon julkaisuja 6. Jyväskylä 1997: Keski-Suomen Ilmailumuseo.

Valtonen, Hannu. Pohjoinen ilmasota. Suomeen liittyvät sotatoimet syksystä 1944 kevääseen 1945. Jyväskylä 1996: Gummerus.

Westwood, David. German Infantryman (3) Eastern Front 1943-1945. Oxford 2005: Osprey Publishing Ltd.